

HRİSTİYAN İNANCININ TESLİSE DÖNÜŞMESİ VE TESLİSİN İLK KAYNAKLARI¹

Yazan : Dr. Abdülvâhid VÂFÎ²
Çev. : Hidayet İŞİK³

I- HRİSTİYAN İNANCININ TESLİSE DÖNÜŞMESİ

Hristiyan inancı iki önemli aşama geçirmiştir: Birinci aşama, Hz. İsa'nın peygamberliğinden 1. İznik konsiline(M.S. 325), ikinci aşama da 1. İznik konsilinden günümüze kadar olan süreyi içerir. Burada her iki aşamadan da gereği kadar sözedeceğiz.

I. Aşama: Hz. İsa'nın Peygamberliğinden, 1. İznik Konsiline (M. S. 325) Kadar Olan Devre

Hristiyanlık, Kur'an'ın bildirdiği gibi, bu aşamanın başlangıcında tevhid diniydi ve görüşleri şunlardı: "Bir tek ilaha ibadet edilir. Mesih, Allah'ın kendisinden önce gönderdiği peygamberler gibi, yeni bir din ve yeni bir şeriat ile gönderdiği bir beşerdir ve peygamberdir. Peygamberliğinden önceki olağanüstü halleri ve peygamberliğinden sonraki mucizeleri, Allah'ın peygamberlerini desteklemek üzere verdiği cinsten bir şeydir; babasız yaratılması da bu harikulade şeylerdendir; annesi namuslu

¹Bazı yazı "el-Esfâru'l-Mukaddese fi'l-Edyânis-Sâbika li'l-Islâm" (Kahire trz.) adlı kitabın 120-130 sayfalarının tercümesidir.

²Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doktoru, Sosyoloji Millî kurulu üyesi, Ummü Derman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Ezher Üniversitesi Dekanı, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi eski dekanı, vekili ve aynı üniversitenin sosyoloji eski bölüm başkanı.

³S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Araştırma Görevlisi.

bir kadındır. Allah onu keremli kılmış, ruhundan üfletmiş ve o da Mesih'e hamile kalmıştır."

Ancak Hz. İsa'nın göğe yükselmesinden bir müddet sonra bazı hristiyan fırkalarında şirk, sapıklık ve doğru yoldan ayrılma eserleri görülmeye başladı. Bu inançlar bazan, hristiyanlığın yayıldığı veya hristiyanlığın ilişkide bulunduğu kişilerin yaşadığı yerlerdeki eski felsefelerden, bazan da aynı şekilde eski din ve **inançlardan** geçmiştir.

Bu durumda Hristiyanlar iki gruba ayrılmışlardır: A. Şirke düşenler. B. Tevhid inancını koruyanlar. Her iki grup da **bir çok** firkadan ibarettir.

A. Tevhid'den ayrılıp şirke düşen fırkalar: 1. Marcion taraftarları 2. Berberaniler. 3. İlyaniler, 4. Teslise inananlar ----.

1. Marcion taraftarları: Marcion M.S. II. y.y.'da yaşamıştır. Önceleri piskopos iken afaroz edilmiştir. Görüşleri iki ayrı tanrının varlığına dayanıyordu.

Birincisi adil tanrı (Dieu Juste) veya düzenleyici tanrıdır. (Demiurgu) Bu tanrı, israiloğullarından bir grup genç seçmiş ve onlara Tevratı indirmiştir. İkincisi ise hayr tanrısıdır. (Dieu Bon) Bu Tanrı İsa'da görünerek insanlığı hatalarından kurtarmıştır. Birinci tanrı bütün alem üzerinde hüküm sürerken ikincisi ortaya çıkarak birincinin bütün hükmünü iptal etmiştir. Bundan dolayı bu mezhep Eski Ahid'i (Yahudi kutsal kitaplarını) bütünüyle bir tarafa atmış ve Yeni Ahid ile yetinmiştir. Yeni Ahid'den kabul ettikleri de Luka İncili ile Pavlus'un mektuplarıdır. Bunları da birçok değişiklikler yapıp ilk şekillerinden çıkardıktan sonra kabul etmişlerdir.

Bu mezhep belki de Zerdüşt dinin son şeklienden etkilenmiştir. Zerdüştlük de sonuçta iki tanrının varlığına hükmetmişti: Ahura Mazda isimli iyilik ve Ehrimen isimli kötülük tanrısı.

Bu fırkanın özelliklerinden birisi, bütün taraftarlarına evlenmeyi yasak etmesidir. Nitekim aynı şeyi daha önce Yahudi

Hasidi fırkası da yapmıştı. Marcion mezhebi de, taraftarlarından evli olanların eşlerinden ayrılmasını şart koşuyor, bunun dışındakileri kabul etmiyordu.

Kilisenin bu mezhebi afaroz etmesine rağmen, o, yayılmasını sürdürdü ve İtalya, Afrika, Mısır'da birçok kimseler ona tabi oldular. Bu fırka M.S. III. y.y.'in yarısına kadar varlığını sürdürdü. Sonra zayıflamaya ve azalmaya başladı. Ancak M.S. X. y.y.'da tam anlamıyla ortadan kalktı.

2. Berberaniye Mezhebi: İsa ve annesi Meryem'in tanrılığını savunan mezheptir. Bu mezhebin görüşlerini İbn Batrik şöyle belirtmektedir: "Onlardan bir fırka, Mesih ve annesi Meryem'in tanrılığını savunur. Onlar Berberanilerdir. Reymitiyye diye de anılır" Belki de bu mezhep, Kur'anda geçen şu firkadır: "Yine Allah demişti ki: Ey Meryem oğlu İsa, sen mi insanlara, "Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı edinin, dedin? Haşa, dedi, sen yücesin, benim için gerçek olmayan bir şeyi söylemek benim haddim değildir"⁴

"Meryem oğlu Mesih, bir elçiden başka bir şey değildir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Annesi de dosdoğruydur. İki de yemek yerlerdi."⁵

Bu fırka, söz konusu ettiğimiz aşamanın sonlarına doğru çöküntüye uğramaya başlamıştır. Kur'an'da bahsinin geçmesi, mensuplarının Hz. Peygamber zamanında (VII. y.y.) devam etmesi dolayısıyladır.

Sonraları, Meryem'i takdis etmeye yönelik eserler ve kalıntılar daha sonraki büyük Hristiyan mezheplerinde terkedildi. Bu eser ve kalıntılar Hz. Meryem'e has çeşitli inançlar, değişiklikler ve törenler şekline dönüştü. Günümüzde, Meryem ile ilgili bu şekildeki inançlar, Protestanlar dışındaki bütün Hristiyan mezheplerinde sürdürülmektedir.

⁴K. Kerim, Maide, 5 116.

⁵K. Kerim, Maide, 5 75.

3. İlyaniyye Mezhebi: İbn Batrik'ten ve Şehristani'nin Milel ve Nihal'inden anladığımız kadarıyla bu mezhep, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu söylemiş, dünyaya gelişini, annesinin ona hamile kalışını çarşıya gerilişini özel surette tevil etmiştir: Meryem, İsa'yı kadınların çocuklarını karınlarında taşıdıkları gibi taşımamıştır. İsa, annesinin karnından, suyun mecrasından akıp geçtiği gibi geçmiştir. Böylece kelime (oğul) çocuğun doğumu gibi annesinden geçip gitmiştir. Görünürde Mesih suretinde ortaya çıkan şahıs aypadaki surete benzeyen bir hayaldir. Yoksa Mesih gerçekte görüldüğü gibi bir cisim olmamıştır. Aynı şekilde öldürülmesi ve çarşıya gerilmesi de böyledir. Onlar da hayal ve zandırılar, gerçek değildirler.

Bu fırka da söz konusu ettiğimiz aşamanın sonlarına doğru çöküntüye uğramaya başlamıştır. Şehristani onlar hakkında şunları söylemektedir: "Onlara ilyaniyye denir. Şam, Yemen ve Ermenistan'daki bir topluluktur." ⁶Bu fırkanın taraftarları, Şehristani zamanında (VI/XIII.y.y.) varlıklarını sürdürmekteydiler.

4. Teslis Taraftarları: Tanrının, Baba-oğul-kutsal ruh şeklinde üç uknum olduğunu söylemektedirler. Oğul veya kelime Mesih'tir. İskenderiye kilisesi bu görüşü en aşırı şekilde savunan kilise idi. Bu görüş 1. İznik (M.S. 325) ve 1. İstanbul (M.S. 381) konsilinde sonra, bütün Hristiyan mezheplerinin kabul ettiği resmi görüş olmuştur. Bu yüzden, bu konudaki ayrıntılı bilgiyi, Hristiyanlığın geçirdiği ikinci aşamadan bahsederken vereceğiz.

B. Tevhid İnancını Koruyan Fırkalar:1. Ebionitler, 2. Paul de Somosate taraftarları, 3. Arius taraftarları.

1. Ebionitler: Ebion taraftarları. Hz. Musa'nın şeriatına uyarlardı. Hz. İsa'nın, Eski Ahid'in bahsettiği Beklenen Mesih olduğunu söylerler, uluhiyetini kabul etmezler, sadece bir insan ve bir peygamber olduğuna inanırlardı. Bu fırkanın, aramice yazılmış

⁶Bkz., Şehristani, *el-Miel ve'n-Nihal* (Tah. M.S.Geylani) Mısır 1396.1976. 1.227

ayrı bir incili vardır. Bu fırka, bahsettiğimiz aşamanın sonlarında çökmeye başladı. M. IV. y.y. da çöküşü tamamlandı.

2. Paul de Somosate (Samsat'lı Pavlos) taraftarları: Bu zat, M. 260'dan itibaren Antakya piskoposluğu yaptı. Hz. İsa'nın tanrılığını kabul etmeyerek sadece bir insan ve bir peygamber olduğunu söylemiştir. Antakya'da fikirlerini görüşmek üzere M. 264-269 yılları arasında üç konsil toplanmış ve afaroz edilmiş, buna rağmen mezhebin kalıntıları M. VII. y.y. a kadar sürmüştür. İbn Hazm "el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n Nihal" adlı kitabında bu Paul'den şöyle bahseder; "Paul Antakya patriği idi. Gerçek tevhid inancındaydı. Hz. İsa'nın diğer peygamberler gibi Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu, Allah'ın onu Meryem'den kendisine hiç erkek ile değmeden yarattığını, ilahlıkla ilgisinin olmadığını söylerdi. "Kelime (oğul=İbn) ve "Kutsal ruh"un ne olduğunu bilmiyorum" derdi.⁷ İbn Batrik de görüşleri hakkında şunları söylemiştir. "Bu fırkaya göre Mesih, bizler gibi topraktan yaratılmış bir insandır. Meryem'den doğmuştur. (Yani sonradan yaratılmıştır, ezeli değildir.) Onlar, Allah'ın tek cevher ve bir tek uknum olduğunu söylerler. Kelimeye. (oğul=İbn) ve "Kutsal ruh" a inanmazlar. İşte bunlar Antakya Patriği Paul'un taraftarlarıdır.

3. Arius Taraftarları: Arius, İskenderiye kilisesi piskoposu idi. Tesiri kuvvetli, delili açık bir davetçi ve görüşlerini açıkça söyleyen birisi idi. M. IV. y.y.'ın başlarında Mesih'in tanrılığı ve babanın oğlu olması konusunda İskenderiye kilisesine karşı çıktı. Mesih'in tanrı ve Allah'ın oğlu olmadığını, sadece yaratılmış bir insan olduğunu söyledi ve İnciller'deki İsa'nın tanrılığını çağrıştıran bütün ibareleri inkar etti. İbn Batrik, Arius'un görüşlerini özetleyerek şöyle demiştir: "Arius, yalnızca babanın ilah olduğunu, Oğul'un yaratılmış olduğunu ve babanın oğul yok iken de var olduğunu söylerdi" Kendisine birçok kimseler tabi oldu. Miletos'un başkanlık ettiği Asyut kilisesi de aynı görüşte idi.

⁷İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvai ve'n-Nihal*, Beyrut 1935/1975, I. 49.

İskenderiye'de taraftarları çoktu ve görüşlerini çekinmeden açıklıyorlardı. Bu, İskenderiye kilisesi, kendisine karşı çıkmasına ve Arius'un kiliseden afaroz edilmesine rağmen böyleydi.

Sonra bu mezhep, ilerde geleceği üzere I. İznik konsili (M. S. 325) Arius'u afaroz etikten, küfürle suçladıktan ve İsa'nın tanrılığına karar verdikten sonra zayıflamaya ve taraftarlarını azaltmaya başlamış, M.V. y.y. sonlarında tamamen kaybolmuştur.

II. Aşama: İznik Konsilinden (M.S. 325) Günümüze Kadar Olan Devre

M.s. 325'te Roma İmparatoru Konstantin, Arius ve karşıtları arasındaki anlaşmazlığı çözmek, hangisinin doğru olduğunu açıklamak, Mesih'in tanrılığı ile ilgili gerçek inancı kararlaştırmak, inanç ve şeriat ile ilgili diğer esasları belirlemek için ekümenik, yani hristiyan alemindeki bütün kiliselerin katılacağı bir konsil toplanmasını emretti. Böylece İznik'te 2048 piskopos toplandı. Ancak çok büyük ayrılıklara düştüler ve bir görüş üzerinde birleşemediler. Konstantin, Mesih'in tanrılığını savunan tarafa meyledince içlerinden, bu görüşü en fazla savunan 318 kişiyi seçip onlardan özel bir meclis oluşturdu, kendilerinden ihtilafı gidermelerini ve inanç ve şeriatla ilgili diğer kararları almalarını istedi. Bunlar, bütün hristiyanların kabul etmeleri gereken resmi görüş olacaktı. Konsil çeşitli kararlarla sona erdi. Bunların en önemlisi Hz. İsa'nın ilahlığının kabulü, Arius'un tevkiri ve afaroz edilmesi, Mesih'in insan olduğunu söyleyenlerin tevkiri, ilah olmadığını söyleyen bütün kitapların yakılması ve okunmalarının yasaklanması. Bu kararları en şiddetli savunan İskenderiye patriği idi. İbn Batrik bu kararlardan şöyle bahseder: "İznik konsili, Allah'ın oğlunun mevcut olmadığı bir zamanın varlığına, doğmadan önce var olmadığına, oğulun Allah ile ayrı cevherden olduğuna, Mesih'in yaratık ve, değişken olduğuna inanmayı yasaklamıştır."

İznik konsili, günümüz Hristiyan inancındaki uluhiyet unsurlarından üçüncüsü olan "Kutsal Ruh" hakkında bir şey ortaya koymadı ve tanrı olup olmadığı konusunu açıklamadı. Bu yüzden Hristiyanlar arasında bu konuda büyük tartışmalar oldu. Kutsal Ruh'un tanrı olmadığını, sonradan yaratıldığını söyleyen bir fırka ortaya çıktı. Bu fırkanın en meşhuru M. IV. y.y. İstanbul patriği Macedonius'un taraftarları idi. Ondan dolayı İstanbul'da m. 381 yılında 2. İskanbul konsili isimli bir konsil toplandı. Katılanların sayısı 150 piskopos idi. Konsil, Kutsal Ruh'un tanrılığına karar verilmesiyle sona erdi. İskenderiye kilisesi bu görüş üzerinde en fazla taassub gösteren kilise idi. Nitekim Hz. İsa'nın tanrılığı konusunda da en fazla taassubu bu kilise göstermişti. Bu yüzden İskenderiye patriğinin sözlerinin ve bu konsilde serdettiği delillerin, bu kararın alınmasında büyük tesiri olmuştur. İbn Batrik bunu şu şekilde vasıflar: "İskenderiye patriği Timotous bu konsilde şöyle demiştir: Kutsal Ruh, bize göre Allah'ın ruhundan başka bir şey değildir. Allah'ın ruhu da hayatından başka bir şey değildir. Kutsal ruhun yaratılmış olduğunu söylediğimizde, Allah'ın ruhunun yaratılmış olduğunu söyleriz. Allah'ın ruhunun yaratılmış olduğunu söylediğimizde, hayatının yaratılmış olduğunu söyleriz. Hayatının yaratılmış olduğunu söylediğimizde onun diri olmadığını zannetmiş oluruz. Diri olmadığını ifade ettiğimizde kafir oluruz. Kim Allah'a küfür ederse kendisine lanet etmek vacip olur. Böylece Macedonius'a lanet edilmesi üzerinde birleştiler. Ona ve taraftarlarına lanet ettiler. Ondan sonra gelen ve görüşlerini savunanlara da lanet ettiler. "İbn Batrik, Kutsal Ruh"un tanrılığı konusunda bu konsilde alınan kararların metnini şu sözleriyle açıklar: "İznik konsilindeki 318 piskoposun ortaya koyduğu esaslara, diri olan rab Kutsal Ruh'a iman ilave ettiler. Baba, Oğul, kutsal ruh'un üç unkum, üç vücut, üç havas, üçlükte birlik, birlikte üçlük ve üç unkum'da bir oluş olduğunu karara bağladılar."

Adı geçen iki konsilde kararlaştırılan teslis inancı ve çarmıh, asli suç, İsa'nın dirilerek göğe yükselmesi, kıyamet gününde insanların hesaba çekilmesi gibi ona bağlı inançları,

Nevfel b. Nimetillah b. Circis, Sevsetü Süleyman isimli kitabında şöyle özetlemiştir:

"Kiliselerin bağlı olduğunda ihtilaf olmayan hristiyan inancı (ki o da konsillerin açıkladığı asıl düsturdur) şudur.

1. Herşeyin hakimi, yerlerin, göklerin, görülen ve görülmeyen şeylerin yaratıcısı bir ilaha ve bir babaya.
2. Babadan, Allah'ın nurundan doğmuş biricik oğul, gerçek tanrıdan olan gerçek tanrı, yaratılmış olmayan doğmuş, her şeyin kendisi ile olduğu, cevherlikte baba ile eşit, bizden dolayı beşer olan ve hatalarımızdan dolayı da gökyüzünden inen, Kutsal Ruh'tan ve Meryem'den cisimlenen, Filistin'deki Roma valisi Platinus zamanında çarmıha gerilen, acı çeken, kabre gömülen, üçüncü gün ölüler arasında dirilen ve göğe yükselerek babanın yanına oturan, ölüleri ve dirileri yargılamak üzere gelecek olan ve mülküne yok olma olmayan Rab İsa'ya.
3. Diri olan Rab Kutsal Ruh'a iman etmek."

Şehristani bunu, yukarıdaki ifadelerden farklı olmayan aşağıdaki ifadelerle özetlemiştir;

"Herşeyin sahibi, görülen ve görülmeyen şeylerin hakimi biricik baba Allah'a; bir Allah'ın oğlu, bütün yaratıklardan önce, bütün alemlerden önce babasından doğmuş, yaratılmış olmayan, gerçek tanrıdan olma gerçek tanrı, bütün alem elinde olan babanın cevherinden, bizim için herşeyi yaratan, kurtuluşumuz için gökyüzünden inen, Kutsal Ruh'tan cisimlenen ve insan olan ve ondan hamile kalan, bakire Meryem'den doğan, Platinus zamanında öldürülen, çarmıha gerilen ve defnedilen, sonra üçüncü gün mezarından kalkarak gökyüzüne yükselen ve babanın sağına oturan, ölüler ve diriler arasında hüküm vermek için tekrar gelecek olan biricik oğul Mesih İsa'ya; Kutsal Ruh'a; günahların bağışlanması için

vaftize: kutsal katolik kilisesine; bedenlerin dirilmesine ve ebedi hayata inanırız."⁸

Bu şekilde Hristiyan dinine teslis inancı iyice yerleşti ve her hristiyanın inanması gereken resmi inanç oldu. Bunun dışında bir şey söyleyenin küfrüne hükmedildi. Daha önce zikredilen birinci aşamadaki diğer hristiyan mezhepleri yavaş yavaş yok olmaya; taraftarları azalmaya başladı, sonra tamamen çöktü. Bunlar, ister tevhid inancını koruyan fırkalar olsun, ister tevhidden, teslis yanında başka diğer inançlara sapan fırkalar olsun. Şu anda da teslis dışında bir inanca sahip olan bir hristiyan kilisesi ve bir hristiyan mezhebi bulamıyoruz. Bununla beraber onların hepsi, tevhid kelimelerinin arkasına saklanıyorlar ve "birlikte üçlük" veya "üçlükte birlik" diyorlar. Halbuki birin üç, üçün de bir olması mümkün değildir. "Allah için üçüncüsüdür diyenler kafir oldular. Bir tek tanrıdan başka tanrı yoktur."⁹

II. TESLIS İNANCININ İLK KAYNAKLARI

Teslis inancı Yeni Eflatunculuğun etkisi ile ortaya çıkmıştır. Miladi III.y.y. ileri gelenlerinden Plotin (205/270) Yeni Eflatuncu felsefenin temsilcisi olan İskenderiye ekolünün reisidir. Onun, kainatın oluşu ve ortaya çıkışına dair görüşleri şöyledir: "Allah, eşyayı tesis edendir. Yaratılmışların özelliklerinden bir özellik ile vasıflandırılmaz. Cevher ve araz değildir. Bizim fikrimiz gibi bir fikir ve irademiz gibi bir irade değildir. Kendisine layık olan bütün kemal sıfatları ile muttasıftır. Vücut nimetini bütün eşya üzerine akıtmıştır. Bir mucide ihtiyacı yoktur. Allah'tan ilk sadır olan, ondan, doğuma benzer şekilde ortaya çıkan "akıl"dır. Bu aklın

⁸Şehristani, A.g.e., I. 220-222

⁹K. Kerim, Maide 5/73

üretim kuvveti vardır, ancak kendisinden sadır olduğu Allah gibi değildir. Akıldan bütün ruhların birliği olan "ruh" sadır olmuştur. Allah-akıl-ruh şeklinde bu üçten, diğer şeyler ve onlardan da diğerleri sadır olmuştur."

Bu görüşün, Hristiyanlığın üzerinde karar kıldığı teslis inancıyla benzerliği bütün açıklığı ile ortadadır. Bu ekolün I. İznik konsilinden (M.s. 325) önce uzun müddetten beri bilindiğini ve yayıldığını, onun İskenderiye ekolününün felsefi görüşü olduğunu ve bu ekolün kabul gördüğü çevrede yetişen İskenderiye patriğinin, daha önce açıklandığı üzere I. İznik (M.S.325) ve I. İstanbul konsillerinde (M.s. 381) teslis inancının en büyük savunucularından biri olduğunu düşündüğümüzde, söz konusu ettiğimiz bu ihtimaller, Hristiyanlıktaki teslis inancının, Yeni Eflatuncu felsefesinin tesiri ile ortaya çıktığı görüşünü tercih ettirir.

Aynı şekilde bu inancın, Brahmanizmin son şeklinin tesiri ile oluşmuş olması da mümkündür. Çünkü; her ne kadar Brahmanizm'deki teslisin unsurları, işlerinde ve özelliklerinde, Hristiyan teslisinden farklı olsa da, son aşamasında Brahmanizm üç ilah üzerinde karar kalmıştır. Bunlardan "Brahma", varlıklardan öncedir. O, alemi yaratmış vekendisini "yaratıcı" olarak isimlendirmiştir. Ondandır, harab ve yok edici ilah olan "Şiva" sadır olmuştur. Şayet bu ilahı serbest bıraksa, yerler-gökler ve onlarda bulunanların hepsi yok olurlar. Bundan dolayı Bruhma'dan koruyucu ve yenileyici üçüncü bir ilah olan "Vişnu" çıkmıştır.

Tanrı'nın, hataları örtmek için, kendisini feda etmesi şeklindeki "kurtuluş fikri'nin" insanlıkla birlikte başlayan çok eski bir inanç olduğu ortaya çıkmıştır. Bu inanç, Hristiyanlığa, Brahmanizm'den geçmiştir. Brahmanizm mensupları, Vişnu'nun bedenleşmesi olan "Krişna"nın insanlığı kurtarmak için, kendisini

kurban ettiğine inanırlar. Vişnu'yu kılıcını çekmiş, elleri ve ayakları parlak, gömleğinin üzerinde asılı bir insan kalbi bulunduğu şekilde tasvir ederler.

Budistler de, Buda hakkında buna benzer bir inanca sahiptirler. Hatta Buda'ya Mesih, biricik doğmuş olan şahıs ve alemin kurtarıcısı derler. Onun, insaniyet ile bedenleşmiş kâmil bir ilah olduğunu, insanlığı günahattan kurtarmak için kendisini kurban ettiğini söylerler.